

והנה רבקה יוצאת

עיונים במדעי היהדות לכבוד רבקה דגן

Ve-Hinne Rivka Yotzet
Essays in Jewish Studies in Honor of Rivka Dagan

עימוד: מרזל א.ש. – ירושלים
ציור העטיפה: 'חלון הספרייה', מאת
אלברט ראני צ'ואט (1877-1965)
באדיבות המוזיאון והגלריה לאמנות בבושי, אנגליה
הביא לדפוס: איתמר דגן
sefer.rivka@gmail.com

©
All rights reserved
כל הזכויות שמורות 2017
Printed in Israel
נדפס בישראל
דפוס צור-אות, ירושלים תשע"ז

שטיחת עשבים ופרחים והעמדת אילנות בחג השבועות

אליעזר יהודה בראדט

מאמר זה נכתב לכבוד גב' רבקה דגן, שתמיד סייעה ודאגה לי, מאז הגעתי למחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר אילן ועד שסיימתי את כתיבת הדוקטורט.

בספרי הלכה מרכזיים, כמו הרמב"ם והטור, אין כמעט התייחסות לחג השבועות, שהרי אין בחג זה כל מצוה מיוחדת. ההתייחסות בספרות ההלכה היא בעיקר לסדרי התפילה, הדומים לשאר החגים. הטור מביא מנהג אחד מיוחד: אמירת האזהרות. יחס זה לחג השבועות המשיך עד למחצית המאה השש עשרה, כשנדפס לראשונה חיבורו של ר' יוסף קארו, 'בית יוסף', בשנת ש"י, ואח"כ כשהדפיס את חיבורו 'שלחן ערוך' בשנת שכ"ה. רק בשנת ש"ל חלה תפנית חדה בזירת ספרות ההלכה ביחס לחג השבועות. באותה שנה הדפיס הרמ"א את הגהותיו ל'שלחן ערוך'. כידוע, חלק נכבד מהגהותיו הן הוספות ממקורות אשכנזיים שלא הובאו בבית יוסף. הרמ"א הוסיף כמה מנהגים בהלכות חג השבועות, ואחד מהם מתמקד במנהג "לשטוח עשבים בשבועות בבית הכנסת והבתים, זכר לשמחת מתן תורה". מנהג זה זכה לדיון וניתוח במחקרים שונים בשנים האחרונות.¹ במאמר זה אדון בכמה פרטים חדשים בעניין המקורות הקדומים למנהג זה. ובכן, הרמ"א כתב: "ונוהגין לשטוח עשבים בשבועות בב"ה והבתים, זכר לשמחת

1. על מנהג זה ראה: ד' סדן, גלגל המועדים, רמת גן תשכ"ד, עמ' 149-160; ד' שפרבר, מנהגי ישראל, א, עמ' קיח-קכ; הנ"ל, מנהגי ישראל, ו, ירושלים תשנ"ח, עמ' קמז-קמח; ל"י קופר, 'צמיחה בשבועות: מנהג שטיחת עשבים והעמדת אילנות בבית הכנסת', סיני קכ (תשנ"ז), עמ' רל-רנ; ש' גליקסברג, ירק בשבועות, לקורותיו וטעמיו של מנהג, שיח שדה 5 (2008), עמ' 41-62 (תודה לידידי ר' מנחם זילבר שהפניי למקור זה); פרדס אליעזר, עמ' לא-סט; ר' אליהו יוחנן גורארי, חקרי מנהגים, א, כפר חב"ד תשנ"ט, עמ' קסה-קע; ר' טוביה פריינד, מועדים לשמחה, ו, עמ' שצח-תיט; מ' רונן, לאופיו של חג השבועות בעת החדשה, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך באוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ה, עמ' 23-9; ר' יצחק טעסלער, פניני מנהג, חג השבועות, מונסי תשס"ח, עמ' סא-עז; א"י בראדט, פרשנות השלחן ערוך לאורח חיים ע"י חכמי פולין במאה הי"ז, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשע"ה, עמ' 363-367; הנ"ל, Flowers on Shavous, *Ami Magazine*, 271 (2016) pp. 166-170; R' Y. Spitz, Festooning with Foliage: Minhag Yisroel or Chukos Hagoyim?, *Kulmos* 36 (2016), pp. 19-25.

מתן תורה".² בדרכי משה לפנינו לא נמצא כלום בעניין זה ולכן לא ברור מה מקורו.³ בדרך כלל, מנהגים כאלה מקורם בספרות המנהג האשכנזית, כמו מנהגי מהרי"ל ומנהגי ר' אייזק טירנא.⁴ אכן מהרי"ל כתב: "נוהגין להשטיח רצפת ב"ה [= בית הכנסת] בבשמים של עשבים ובשושנים לשמחת הרגל".⁵ ובדומה לו **בהגהות** מנהגים שנוספו לספר המנהגים לר"א טירנא: "ושוטחין עשבים בבית הכנסת לשמחה".⁶ מלשוננו של הרמ"א נראה שהוא חולק על מהרי"ל בארבע נקודות:

- א. לדעת מהרי"ל נוהגין לשטוח על רצפת בית הכנסת, ואילו הרמ"א לא מזכיר רצפה.
- ב. לדעת מהרי"ל נוהגין להשטיח בשמים ושושנים, ואילו לדעת הרמ"א עשבים.
- ג. לדעת מהרי"ל המנהג מתקיים רק בבית הכנסת והרמ"א הוסיף דהיינו גם בבתי.
- ד. לדעת מהרי"ל טעם הדבר הוא משום שמחת הרגל, ואילו לדעת הרמ"א הוא משום זכר למתן תורה.

בתחילת המאה העשרים נדפס לראשונה ספר הנהגותיו של מהרא"י בעל תרומת הדשן, 'לקט יושר', שרשם אותם תלמידו ר' יוסף יוזפא אוסטרייכר. שם מצינו: "והיה מנהג **בביתו** לפזר עשב [עשבים] ובשמים [של עשב שהביאו בערב שבועות] ביום ראשון של שבועות בשחרית".⁷ אפשר שמקור זה עמד לפני הרמ"א בכ"י וזה היה מקורו לכל הפחות לכך שנהגו לפזר עשב בבית. אך למרות תפוצתו הרבה של המנהג במאה החמש עשרה, כמעט לא מצאנו לו מקור קדום לפני תקופת מהרי"ל, להוציא עדות אחת של עמנואל הרומי, במחברותיו שנכתבו בערך בשנת 1321. כך לשונו:

וְאִנִּי מִצְאֲתִי כְּתוּב בְּסֵפֶר מְדֻקָּדֵק יִשְׁרָאֵל, וְהִדָּת נִתְּנָה בְּשׁוּשָׁן, וְאֶעֱנֶה וְאֶמַּר חֲיִידָה, בְּסִינֵי נִתְּנָה הַתּוֹרָה! וְהַפְּתוּב הָאוֹמֵר 'וְהִדָּת נִתְּנָה בְּשׁוּשָׁן הַבִּירָה' רוֹצֶה לֹאמַר כִּי הַתּוֹרָה נִתְּנָה הָאֵל לְעַם קְרֹבּוֹ בְּחֻדֶּשׁ סִינֵי שֶׁהַשּׁוּשָׁנִים נִמְצְאוּ בּוֹ, וְלִכֵּן נִתְּנָה בְּאוֹתוֹ הַחֻדֶּשׁ, לְפָאֵר בָּהֶם הִכֵּל הַקֹּדֶשׁ.⁸

2. סי' תצד, סע' ג.
3. הלבוש כתב: "זכר לשמחת מתן תורה שהיו עשבים סביב הר סיני שנאמר גם הצאן והבקר אל ירעו וגו' שמע מיניה שהיה שם מראה".
4. ראה מאמרי, 'יחסו של הרמ"א לספרות המנהג: מנהגי מהרי"ל ומנהגי ר' אייזיק טירנא' (בדפוס).
5. ספר מהרי"ל מנהגים (מהדיר: שלמה שפיצר), ירושלים תשמ"ט, עמ' קס.
6. ספר המנהגים לרבינו אייזיק טירנא (מהדיר: שלמה שפיצר), ירושלים תשס"ו, עמ' סז.
7. לקט יושר, ברלין תרס"ג, עמ' 103.
8. מחברת עמנואל הרומי, מחברת העשרים ושתיים, ירושלים תשי"ז, עמ' 398. וראה: Israel Davidson, *Parody in Jewish Literature*, New York 1966, pp. 19-20; ר' יהודה ליב מימון, חגים ומועדים, עמ' רפו; סדן (לעיל הערה 1). רמז זה הובא בקיצור בלי לציין להמקור אצל

ברוב מקורות אלו מצינו שקיימו את המנהג בעשבים או בבשמים, אך לא בהעמדת אילנות. דברי מהרי"ל הובאו והועתקו לאורך הדורות בספרי הפוסקים, כמו: מעגלי צדק,⁹ יוסף אומץ,¹⁰ שיירי כנסת הגדולה (סי' תצד), חק יעקב (שם, ס"ק ז), באר היטב (שם, ס"ק ז), אליהו רבה (שם ס"ק ב), חק יוסף (שם, ס"ק יא), סידור רבי יעקב עמדין (ב, ירושלים תשנ"א, עמ' קמט אות ג), שלחן שלמה (שם, סע' ו), שלחן ערוך הגר"ז (שם, סעיף טו) ועוד, אבל, בכל המקורות הללו לא נמצא אזכור של אילנות, רק עשבים או בשמים.

הראשון שמצינו (לעת עתה) שמזכיר מנהג להעמיד אילנות בבית הכנסת וגם בבתיים הוא המג"א. וכך כתב: "נוהגין להעמיד **אילנות** בבה"כ¹¹ ובבתיים". וכנראה כך כבר נהגו בזמנו [הוא נפטר בשנת 1683], כלשונו 'נוהגין'. המג"א אף מביא טעם להנהגה זו: "ונ"ל הטעם שיזכירו שבעצרת נידונין על פירות האילן ויתפללו עליהם". דברי המג"א לעניין אילנות וטעמו הובאו בכל ספרי ההלכה: 'חק יעקב' (שם ס"ק ז), 'באר היטב' (שם ס"ק ז), 'אליהו רבה' (שם ס"ק ב), 'ה'חק יוסף' (שם, ס"ק יא), סידור רבי יעקב עמדין (שם, שם), שלחן שלמה (שם, סע' ו), שלחן ערוך הגר"ז (שם, סעיף טו), ועוד הרבה.

אמנם מצינו 'התנגדות' למנהג להעמיד אילנות: "הגר"א ביטל מנהג להעמיד אילנות בעצרת, משום שהוא חוק העמים להעמיד אילנות בחג שלהם". דברי הגר"א הובאו לראשונה על ידי מחותנו ר' אברהם דנציג בספרו 'חיי אדם' שנדפס לראשונה בשנת תקס"ט (1809),¹² והוא חוזר על כך בספרו 'חכמת אדם' שנדפס לראשונה בשנת תקע"ה.¹³ ואחר כך הובאו הדברים בספר 'מעשה רב' שנדפס לראשונה בתקצ"ב (1832).¹⁴

ממקורות אלו נראה שהשגת הגר"א היתה דווקא על האילנות בשבועות. אמנם בחיבור בכת"י מצאנו נוסח שהגר"א התנגד לכל מנהג שטיחת העשבים בשבועות.¹⁵ על כל פנים, בליטא מצאנו שהיו כאלו שקיבלו פסקו של הגר"א, למשל האדר"ת,¹⁶

ר' יהודה עלי, קמח סלת, ירושלים תשס"ה, עמ' שמב אות ח, ומשם אצל ר' חיים פלאג'י, מועד לכל חי, סי' ח, אות לג. על עמנואל הרומי ראה מאמרי, לעיל הערה 1.

9. ר' בנימין הלוי, מעגלי צדק (מהדיר: יצחק הערשקוויטש), ירושלים תש"ס, עמ' פז.

10. יוסף אומץ, ירושלים תשכ"ה, סי' תתנא.

11. וראה ר' פנחס שווארטץ, מנחה חדשה, עמ' לד, דיון בענין זה כלפי ההלכה שלא להעמיד אילנות בבית הכנסת.

12. חיי אדם, כלל קלא סעיף יג.

13. חכמת אדם, כלל פט סעיף א.

14. מעשה רב, אות קצה. וראה ר' דוד קמנצקי, 'ספר מעשה רב', ישוורון, כא, ירושלים תשס"ט, עמ' תתטז.

15. ראה ר' בצלאל לנדוי, הגאון החסיד מוילנא, ירושלים תשל"ח, עמ' קג הערה 35; מעשה רב, ירושלים תשס"ט, עמ' רכג; ר' שמואל דוד מונק, פאת שדך, חמ"ד תשס"ט, עמ' פה.

16. עובר אורח, ירושלים תשס"ג, עמ' רעב.

המשנה ברורה¹⁷ והערוך השלחן.¹⁸ ר' פנחס פינפער מו"ץ בוילנא מספר: "ובחג שבועות העמדנו אילנות ועתה שזולתנו החלו לעשות כן חדלנו ובטלנו זה, כדי להבדל מהם".¹⁹ יום טוב לוינסקי מספר מזכרונות ישיבת לומזה: "לא נהגו לקשט את בית הישיבה בירק לכבוד חג השבועות... מסורת היא בקרב הישיבות נוסח ליטה, מימות הגר"א, לבטל את המנהג להעמיד אילנות בעצרת משום שעכשיו הוא חוק העמים להעמיד אילנות בחג שלהם...".²⁰ אמנם יש מקורות ליטאיים, מהם נראה שעדיין נהגו כמו המגן אברהם להעמיד אילנות.²¹

פוסקים כמו ה"שואל ומשיב" בחיבורו "יוסף דעת"²² ומהרש"ם ב"דעת תורה"²³ דנו בעניין "חוקות הגויים" והסיקו מכמה טעמים שאין חשש להעמיד אילנות בשבועות ושיש לנהוג כמו המגן אברהם.²⁴ כיום רבים וטובים נוהגים למעשה כמו ה"מגן אברהם", דבר שמלמד על השפעתו לדורות.

היבטים הלכתיים נוספים במנהג שטיחת העשבים

בסוף הלכות שבועות מביא המג"א: "כתב בשל"ה שלא יחלקו עשבים להריח בבה"כ עד אחר תפילת י"ח כדי שיוכלו לברך על הריח דאסור להפסיק מברוך שאמר עד

17. משנה ברורה, שם, ס"ק ט.

18. ערוך השלחן, שם, סע' ו. מעניינת לשונו: "ויש נהגו להעמיד אילנות, אמנם בדורות שלפנינו ביטלו האילנות והעשבים מטעמים שידעו הגדולים שבדור".

19. מסורת התורה והנביאים, ווילנא תרס"ו, עמ' 102. וראה בחיבור 'הקונדס', ירושלים תשנ"ז (מהדיר: מרדכי זלקין), שנדפס לראשונה בוילנא בשנת 1824 שמתאר ווילנא באותו תקופה, עמ' 48, 65. וראה מה שכתב חיים גראדא על וילנא, עיר: Chaim Grade, *Rabbis and Wives*, New York 1987, p. 157. וראה ר' שריה דבליצקי, קיצור הלכות מועדים, שבועות, בני ברק תשס"ו, עמ' ו: "שסיפר לי ת"ח גדול נאמן זצ"ל שהיה בעצמו בבית הכנסת הגר"א בוילנא לפני המלחמה העולמית השניה וראה בעיניו שהעמידו האילנות בבית הכנסת עכ"ד והוא פלא, הגם לכבוש...".

20. עמנואל אטקס ושלמה טיקוצ'ינסקי (עורכים), ישיבות ליטא: פרקי זכרונות, ירושלים תשס"ד, עמ' 359.

21. ראה למשל י' מרק, במחיצתם של גדולי הדור, ירושלים תשי"ח, עמ' 149-150 (נוסח דומה של הסיפור מופיע אצל שמואל קול, אחד בדורו, תל-אביב תש"ל, עמ' 185); וראה על בריסק אצל 47. Pauline Wengeroff, *Rememberings*, Maryland 2000, p.

22. יוסף דעת, ירושלים תש"ל (ד"צ), יו"ד סי' שמח, עמ' רעב.

23. דעת תורה, סי' תצד, סעיף ג. והשווה לדבריו ב'ארחות חיים' (ספינקא), שם, אות ח. וראה ר' חזקיה פייבל פלויט, ליקוטי חבר בן חיים, ב, מונקאטש תרל"ט, דף לד ע"א.

24. וראה בענין זה: ר' פנחס שווארטץ, מנחה חדשה, עמ' לג; ר' עובדיה יוסף, חזון עובדיה, יום טוב, עמ' שיז-שיח; ר' גדלי' אבערלאנדער, מנהג אבותינו בידנו, עמ' תקצח-תר; ר' מנחם גיא, חוקת עולם, ירושלים תשע"ג, עמ' רנא-רנד.

אחר י"ח". דברי השל"ה הובאו גם בהוספותיו בסוף חיבורו של אביו 'עמק ברכה'.²⁵ גם את דברי השל"ה מביא המג"א בעיקר בתור פוסק הלכה, כמו לכל אורך פירושו. בהשקפה ראשונה נראה שדברי השל"ה הם שלב חדש של המנהג: שיש להריח את הבשמים בשעת התפילה, לכן מובן למה מתקיים המנהג רק בבית הכנסת, כלשונו של מהרי"ל. ואכן מבואר בשאר אחרונים שזהו שלב נוסף של המנהג; ראו ב'חק יעקב', 'חק יוסף', ו'פרי מגדים' שדנים בעניין זה מיד לאחר שדנו בגופו של מנהג שטיחת העשבים בשבועות. וכן משמע מפורש ממנהגים דק"ק וורמיישא, כפי שרשם ר' יוזפא שמש: "משטיחין רצפת בית הכנסת ... ומשימין למעלה ובצידי ארון הקדש וכן במגדל שושנים פרחי' ועשבים המריחי' ריח טוב, ולכל חבר ולכל פרנס שושן אחד על מקומו בבית הכנסת ...".²⁶

מדוע הביא המג"א את דברי השל"ה בסוף הלכות שבועות, ולא במקומם בדיון על שטיחת העשבים? אולי כיוון המג"א בכך להלכה אחרת – לחיוב מאה ברכות בחג. בשאר מקומות בפירושו דן המג"א באפשרות של ברכת הריח כדי להגיע למאה ברכות בשבת וביום טוב.²⁷ אפשרות זו דחוקה, כי עיקר חסר מן הספר. ממקורות אלו משמע שנהגו לחלק את העשבים לפני התפילה או באמצעה. אמנם קיים מנהג אחר בשאלוניקי, כפי שהעיד ר' יוסף מולכו ב'שלחן גבוה': "לפזר עלי ורדים בשבועות על פני ס"ת בשעה שמגביהין אותו להראות הכתב לעם וגם השמש נותן ... לכל יחידי הקהל מעלי ורדים אלו ... וגם נותנין עלי ורדי' בהיכל בין הספרים ...".²⁸ מנהג חלוקת הוורדים ופיזור עלי השושנים בשעת הגבהת התורה מביא אותנו לדון במקור קדום שרבים הציעו למנהג שטיחת פרחים ועשבים בבית הכנסת בחג השבועות.

החיד"א כתב בספרו 'ברכי יוסף': "יש סמך למנהג זה ממ"ש באגדה דהמן אמר לאחשורוש דמנהג ישראל **לשטוח עשבים בעצרת**".²⁹ אך לא ציין לאיזה מדרש כוונתו. ניתן לשער את כוונת החיד"א באמצעות פירושו של חכם שקדם לו, ר' דוד הסבעוני, שפעל בעיר סאלי שבמרוקו במחצית השנייה של המאה השש-עשרה, וכתב כך: "ומכלל המנהגים ההם, **התפוחים** שמשליכים בשבועות מגג הבית הכנסת ולוקטים אותם התינוקות ... וכן **בתרגום יונתן** על פסוק ישנו עם אחד שהלשין המן

25. עמק ברכה, ירושלים תשמ"ה, עמ' רסה.

26. מנהגים דק"ק וורמיישא, א (מהדירים: י' זימר ר' שלמה המבורגר), ירושלים תשמ"ח, עמ' קי. וראה ר' יוסף מולכו, שלחן גבוה, שאלוניקי תקט"ז, ס' תצד ס"ק ו.

27. ראה דבריו בסי' מו ס"ק ח, וסי' תריב ס"ק ד. וראה עוד במאמרי 'ציונים למנהגי הקהילות', עמ' ריז-ריח.

28. שלחן גבוה, ס' תצד ס"ק ו. וראה ר' יוסף משאלוניקי, בית דוד, א, שאלוניקי ת"ק, דף עז ע"א, אות רצג; ור' ישראל אלגזי, אמת ליעקב, קושטאנדיה תקכ"ד, דף ט ע"א אות ח.

29. ברכי יוסף, תצד ס"ק ו. מקור זה הובא ע"י רבי: ר' ראובן מרגליות, נפש חיה, ס' תצד סעיף ג; ר' יהודה ליב מימון, חגים ומועדים, עמ' רפה; ר' עובדיה יוסף, שו"ת יחווה דעת, ד, ס' לג. וראה מש"כ ר' מרדכי זק"ש, זמנים ירושלים תשי"א, עמ' נ-נא; הנ"ל, מילי דמרדכי, ירושלים תשנ"ד, עמ' קכו.

לאחשורוש...³⁰ כוונת שניהם למדרש שהובא בכמה מקומות ובראשם בחיבור קדום בשם 'תרגום שני למגילת אסתר', שם נכתב: "בירח סיון... וסלקין לאיגר בית אלההון ושדיאו חזורי תפוחים ומלקטין יתהון..."³¹ משמעו, שזורקים תפוחים בבית הכנסת בשבועות ואח"כ מלקטים אותם. למדרש זה קיימים כמה מקבילות במדרשים אחרים. בכל הנוסחות של תרגום שני והמקבילות מצינו שזרקו רק תפוחים.³² זהו המנהג שהזכיר ר' דוד הסבעוני, אבל בשום מקום לא מצאנו שזרקו עשבים, באופן שניתן לקשור בינו למנהג פיזור הפרחים, כפי שהציע החיד"א. אך בשנת 1770 יצא **פירוש** לתרגום שני בשם 'פתשגן הכתב' מאת ר' מרדכי וינטורה, ושם הגירסה **שושנים** ותפוחים.³³ כנראה שמקור זה עמד לפני החיד"א, אבל עדיין לא מצאנו בתרגום שני מנהג פיזור הפרחים בבית הכנסת כפי שמובא במהרי"ל וברמ"א, אלא

30. ר' דוד הסבעוני, כ"י הובא ע"י ר' יעקב טולידאנו, שריד ופליט, תל-אביב תש"ה, עמ' 8.
31. ראה תרגום שני, אסתר, פרק ג, פסוק ח; Bernard Grossfeld, *The Targum Sheni to the Book of Esther*, 1994, p.47.

32. p.47, 1994 מקבילה למדרש זה נמצא ב'מדרש אבא גוריון', ווילנא תרמ"ז, דף יג ע"ב, פרשה ג, וראה שם הערה קא. וכ"כ ב'מדרש אגדת אסתר', קראקא תרנ"ז, דף טז ע"א, פרשה ג אות ח. אמנם לא כתב שום דבר לענין פרחים רק שזרקו ואספו תפוחים. ראה ר' מנחם כשר, תורה שלמה, רות, ירושלים תשנ"ד שנדפס בסופו תרגום שני עם שלשה פירושים, פירוש ר' דוד משעברשין, ביאור מהר"ר חיים פייבל (ושני אילו גרסו רק תפוחים). על קטע זה בתרגום שני ראה חיה בן שלום, תרגום שני למגילת אסתר מקורותיו ומקבילותיו, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשע"ה, עמ' 159-166 Yaacov Deutsch, "And their laws are diverse from all people": Haman's protests against the Jews in Targum Sheni to Esther", *A Jewish Targum in a Christian world*, Ed. Alberdina Houtman, and others, Leiden 2014, pp. 289-301.

יש עוד דיון בנוסח המדויק של תרגום שני והמדרשים, אם הכוונה לשבועות או לשמחת תורה וראה על כל זה: ר' מנדל לפין, חשבון הנפש, ירושלים תשע"ו, עמ' סה; ר' מאיר סולובייצ'יק, המאיר לארץ, סלוצק תרע"א, סי' תרס"ט, עמ' 104; יעקב רייפמאן, 'תולדות רבנו בחיי', אלמה א (תרצ"ו), עמ' 99 הערה קיט; ש' ליברמן, תוספות ראשונים, ירושלים תשנ"ט, שבת עמ' 130-131; דניאל שפרבר, מנהגי ישראל, ו, ירושלים תשנ"ח, עמ' קמד-קנד; א' יערי, תולדות חג שמחת תורה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 231-233; ר' בנימין שלמה המבורגר, שרשי מנהג אשכנז, ד, בני ברק תשס"ד, עמ' 430-433; ר' יחיאל גולדהבר, מנהגי הקהילות, ירושלים תשס"ה, א, עמ' קמח-קנב, ר' יצחק טעסלער, 'זריקת תפוחים בשמחת תורה', היכל הבעש"ט, כ (תשס"ח), עמ' עה-ק, בפרט עמ' עה-עז; ר' דניאל רקח, 'נשיכת הפיטם של אתרוג של מצוה בהו"ר ע"י מעוברת כסגולה ללידה קלה', אור ישראל מא (תשס"ה), עמ' קפז בהערה. על תרגום שני לאסתר ראה: יעקב רייפמאן, 'ליקוטים מהחכם מו"ה יעקב רייפמאן', ציון (תר"א), עמ' 196-198, ר' צבי חיות, אמרי בינה, סי' ד (בתוך: כל ספרי מהר"ץ חיות, ב, ירושלים תשכ"ט, עמ' תתקכו); ר' יהודה ליב מימון, חגים ומועדים, עמ' קלז-קמא; פנחס חורגין, תרגום כתובים, ניו יורק תש"ה, עמ' 214-235; ר' קומלוש, המקרא באור התרגום, תל-אביב תשל"ג, עמ' 94-97; חיה בן שלום, תרגום שני למגילת אסתר מקורותיו ומקבילותיו, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשע"ה.

33. פתשגן הכתב, אמשטרדם תק"ל, דף יא ע"ב.

יותר דומה כמנהג המאוחר, וכפי שהובא בשל"ה, שחילקו עשבים בבית הכנסת כדי להריח.

כאן אבקש להציע מקור אחר לדברי החיד"א, מקור שעמד גם לפני בעל 'פתשגן הכתב'. בספר האנונימי והשנוי במחלוקת 'חמדת ימים', נכתב בענייני שבועות: "ונוהגים גם כן לחלק שושנים לכל אחד ואחד להריח בהם ולעטר בהם את הספר תורה ... ויש סמך למנהג זה בתרגום שני במגילה בפסוק ישנו עם אחד ע"ש".³⁴ ואילו בענייני פורים כתב ב'חמדת ימים': "לתועלת הענין הנפלא הנמצא בענין סיפור הנס אציג לפניך פרק אחד ... הבא בארוכה **בתרגום שני** רבתי והעתקתי בלשון הזהב לשון הקדש למען ירוץ כל קורא בו".³⁵ ובתוך אריכות דבריו כתב: "חג שבועות.

ומפזרין בבית הכנסת כל מיני שושנים ותפוחים ואחר כך לוקטים אותם ...".³⁶

כידוע, החיד"א היה הוגה הרבה בספר 'חמדת ימים', וכמו שרשם ביומנו שנדפס על ידי מאיר בניהו, הכולל ספר זה בין הספרים שקרא ולמד במשך השנה,³⁷ וכן שאר ספרים שהיו ליקוטים מ'חמדת ימים'.³⁸ גם ידוע שעותק של 'חמדת ימים' היה מצוי בספרייתו.³⁹ לדעתי זה היה מקורו של החיד"א ואפשר שגם מקורו של בעל 'פתשגן הכתב'. לאור כל זה מובן שב'תרגום שני' עצמו אין שום מקור למנהג שלנו של שטיחת עשבים ופרחים בחג השבועות, אף שכך העתיק בשמו מחבר 'חמדת ימים', ששילב מנהג אשכנזי בשטף תרגום דברי 'תרגום שני' ובכך גרם לקוראיו לטעות שמקור המנהג קדום יותר.

34. חמדת ימים, ב, בני ברק תשע"א, עמ' תקעא. על ספר זה ראה מה שכתבתי בליקוטי אליעזר, ירושלים תש"ע, עמ' ב.

35. חמדת ימים, ב, עמ' שיד.

36. חמדת ימים, ב, עמ' שטו.

37. ראה דברי החיד"א בתוך: מאיר בניהו, רבי חיים יוסף דוד אזולאי, ירושלים תשי"ט, עמ' תקכט ואילך, ברשימות הנהגותיו מכתב יד שבשנים תקכ"ז, תקכ"ח, תקל"ה, תקמ"א, תקמ"ג, שהחיד"א כתב שהוא קרא הספר חמדת ימים. וראה מה שכתב מאיר בניהו, שם, עמ' קמג-קמד ועמ' קסז. וראה דבריו החשובים של י' תשבי, חקרי קבלה ושלוחותיה, ב, ירושלים תשנ"ג, עמ' 346. וראה מה שכתבתי במאמרי, 'הלכות ברכת הראייה במסגרת הספר 'מעגל טוב לחיד"א' (ג), ישורון לב (תשע"ה), עמ' תתסב-תתסג.

38. ראה מ' בניהו שם.

39. ראה ספר החיד"א, בעריכת מאיר בניהו, ירושלים תשי"ט, עמ' מד אות יב.